

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗНАКИ КУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ГАЛИНСЬКА О. М.

Київський національний лінгвістичний університет

Лінгвокультурологічний напрям у фразеології передбачає з'ясування низки питань, серед яких пріоритетними вважаємо виявлення культурно маркованих сигналів у фразеологічних одиницях (ФО) і встановлення їхнього співвідношення з кодами культури.

Спрямованість сучасних досліджень до витоків лінгвокультурології, з'ясування основних передумов її виникнення та шляхів становлення цього напрямку в науці дозволяє сприймати його як закономірний етап у розвитку сучасної лінгвістики.

В основу лінгвокультурологічного напрямку покладено ідею взаємозв'язку мови і культури, в якій переплітаються різні теорії, пов'язані з питаннями взаємодії мови і культури (В. фон Гумбольдт, О. Потебня, О. Березович, В. Маслова, В. Телія).

Питання культурної семантики мовних знаків розглядали представники різних наукових шкіл: у семіотиці і культурології (Ю. Лотман, Ю. Степанов), у когнітивній лінгвістиці (О. Кубрякова, О. Селіванова), в етнолінгвістиці (О. Березович, М. Толстой).

Мета статті – розглянути фразеологізми як особливі мовні знаки, як засоби зберігання і передачі культурної інформації. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: розглянути особливості фразеологізмів як знаків культури, що наділені “культурною пам'яттю”; визначити культурну інформацію, засобами зберігання і передачі якої виступають фразеологізми як згорнуті культурні тексти.

Лінгвокультурологія, на думку В. Маслової, зосереджена на дослідженні взаємодії мови, яка виступає транслятором культурної інформації, культури з її установками і преференціями, та людини, яка створює цю культуру, користуючись мовою [12, с. 36]. У розумінні М. Алефіренка, сучасна лінгвокультурологія вивчає: а) способи і засоби представлення в мові об'єктів культури, б) особливості представлення в мові менталітету того чи іншого народу, в) закономірності відображення в семантиці мовних одиниць ціннісно-сміслових категорій культури [1, с. 29]. Наявний ще один ключовий погляд на проблеми лінгвокультурології. В. Телія вказує, що у центрі зацікавлень лінгвокультурологічного напрямку – дослідження й опис взаємодії мови і культури в діапазоні сучасної культурно-національної самосвідомості та її знакової презентації [18, с. 16]. Відповідно лінгвокультурологічний напрям у фразеології досліджує взаємодію мови і культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації (Н. Брагіна, В. Телія).

З-поміж основних предметів, виділених на фоні об'єкта дослідження, кожен з яких складається з окремих лінгвокультурних одиниць або явищ, виокремлюють насамперед пареміологічні одиниці та фразеологізми [12, с. 36-37]. Прислів'я, за визначенням П. Іващенко, – це “дзеркало душі народної, якою вона є не в хвилини веселого чи сумного настрою, не в одязі багатія чи злидаря – це дзе-

рвало народної душі, якою вона є у будь-яку хвилину при найрізноманітніших обставинах” [7, с. 42]. Більшість прислів'їв і приказок – це стереотипи національної свідомості, витвори народної творчості. Проте, на думку А. Маслової [12, с. 43], не всі прислів'я і приказки є предметом дослідження лінгвокультурології, адже одне й те ж прислів'я, яке може бути представленим у кількох народів, хоча й відображає переданий із покоління в покоління досвід, але не притаманне якійсь конкретній культурі, конкретному етносу. Наприклад, приказка *Як собака на снізі: і сам не гам, і комусь не дам*, яка походить з езопівських байок, представлена в українців, росіян, англійців і японців, проте не належить жодному конкретному народу, культурі, а отже, не може вважатися предметом лінгвокультурології. Повинні розглядатися лише ті прислів'я і приказки, походження і функціонування яких пов'язано з історією певного народу, його культурою, побутом і т. ін. Так, англійський вираз *It rains cats and dogs* “сильно дощити; ллє, як із відра” має кілька тлумачень. Найвірогідніше з них розповідає, що в минулі століття вуличні стоки були в такому стані, що під час бурі й злив потоки води несли вулицями тіла бездомних тварин [24, с. 244]. Вислів *to be born with a silver spoon in the mouth* “народитися в багатій сім'ї, бути щасливим” походить з англійської традиції, коли хрещені батьки дарували дитині на хрещення срібну ложку, і лише заможні дозволяли собі зробити маленькому похреснику такий подарунок [24, с. 268]. У нашій роботі ми аналізуємо не лише “ядро” фразеології, тобто власне ідіоми [18, с. 58], але й залучаємо до аналізу прислів'я, приказки, крилаті вирази – “периферію”, адже вони відтворюються в мовленні як готові одиниці з постійним складом і значенням.

Безпосередньо фразеологізми стали об'єктом дослідження у лінгвокультурології не випадково, адже це особливі вербальні знаки, наділені “культурною пам'яттю”; “сліди” культури в мові традиційно проявлялися при аналізові внутрішньої форми ядерних одиниць, тобто ідіом і стійких словосполучень [8, с. 20].

Завдання лінгвокультурологічного аналізу, за спостереженнями Н. Брагіної, полягає у спробі визначити умови формування культурного конструкта на фразеологічному матеріалі і коментар фразеологічних одиниць як інтертекстів, що сформувалися під впливом різних типів дискурсу – літературного, релігійного тощо [5, с. 133].

Звертаючись до проблеми дослідження ФО у руслі лінгвокультурологічного напряму, основне завдання вбачаємо у виявленні механізмів поєднання у фразеологічному знакові власне мовної і культурної семантики, адже фразеологізми як мовні знаки зароджуються на перетині мови і культури. При цьому культуру розглядаємо широко як семіотичну систему, в якій синтезуються знаки і смисли [8, с. 241], та вужче як простір культурних смислів, або ціннісного змісту, що твориться людиною у процесі світорозуміння, та як систему різних кодів, тобто вторинних знакових систем, в яких використовуються різні матеріальні й формальні засоби для позначення культурних смислів [3, с. 25]. Ціннісний зміст, продукований в культурі й кодований різними способами, в цілому складає картину світу, що розкриває світогляд певного соціуму. Знаки (знакові тіла) для втілення своїх смислів культура запозичує в природі, артефактах, у зовнішньому й внутрішньому світі людини [8, с. 241].

Мовні знаки переважно є символами, довільними заміниками змісту, який вони закріплюють за певною формою, однак ця довільність не поширюється на мотиваційний зв'язок знаків у межах мовної системи. Дослідник А. Лосев допускає можливість динамічного переходу знака в символ, тобто набуваючи безліч значень, знак стає символом [10, с. 62-64].

Як множинність знаків розглядає текст Ю. Лотман, вказуючи, що тексту властиві структурність, виразність і відмежованість. Дослідник слідом за О. П'ятигорським, вказує на те, що “текст володіє єдиним текстовим значенням і тому може розглядатися як нерозчленований сигнал” [11].

Новий знаковий аспект тексту – інтертекстовий – окреслив Р. Барт, який залучає текст до культурних кодів. Він вважає, що будь-який текст сплетений з безмежної кількості увібраних у нього культурних кодів. За Бартом, культурний код – “це перспектива безлічі цитат, міраж, зітканий з безлічі структур...; одиниці, утворені цим кодом, є нічим іншим, як відлунками чогось, що вже було читане, бачене, зроблене, пережите: код є слідом цього “вже” [2, с. 39-40]. Зітканий з безлічі кодів, ніби з ниток, текст, в свою чергу, сам стає вплетеним у тканину культури; він – її “пам'ять”. До того ж, текст “пам'ятає” не лише культуру минулого і теперішнього, але й культуру майбутнього [9].

Отже, мовний знак виступає у функції носія інформації, або “джерелом інформації” (Ю. Лотман). Інформація – це сукупність знань, образів, наявних у свідомості людини, які поступають по різних каналах передачі, переробляються й використовуються у процесі життєдіяльності людини [21, с. 217-218]. Інформація стала підґрунтям сучасних розробок значення та смислу мовних знаків. За іншими довідниковими джерелами, інформація (від лат. *informatio* – ознайомлення, представлення) – це: будь-які відомості, дані, повідомлення, передані за допомогою сигналів [20]; інформація – це: 1) відомості про які-небудь події, ситуації, чийось діяльність тощо; 2) повідомлення про що-небудь; 3) сукупність знань про навколишній світ [23, с. 314].

Крім знака, його значущості, тобто здатності мати зміст, у семіотиці виділяють також код, який надає знакові значущості, а інтерпретатор її визначає, “розшифровує” [8, с. 241]. Коди утворюються і здійснюють свої функції у культурі. Як зазначалося вище, культура як семіотична система синтезує знаки і смисли. Знаки (знакові тіла) для втілення своїх смислів вона запозичує з рослинного і тваринного світу, артефактів, з внутрішнього й зовнішнього світу людини. Таким чином, код культури можна розглядати як знаряддя для вираження смислів, що мають різні формальні “обличчя” [4, с. 341].

Незважаючи на свою кумулятивну функцію, тобто виступаючи засобом накопичення і зберігання інформації, мова не є вмістищем культури. Вона виступає лише механізмом, що сприяє кодуванню і трансляції культури. А справжні зберігачі культури – це тексти, оскільки не мова, а саме текст відображає духовний світ людини. Він безпосередньо пов'язаний з культурою, адже пронизаний культурними кодами, зберігає інформацію про історію, етнографію, національну психологію, національну поведінку і т. ін. [12, с. 87].

Слідом за В. Масловою, ми розглядаємо фразеологізми як тексти, що зберігають культурну інформацію [13, с. 75]. Культурну інформацію можна отримати з внутрішньої форми ФО, оскільки в ній присутні “сліди” культури – міфи,

звичаї, традиції, відображені історичні події й елементи матеріальної культури [13, с. 71].

Звертаючись до праць М. Бахтіна, О. Селіванова зазначає, що “використання у мовленнєвому процесі стійких зворотів – це поєднання двох можливих світів: текстового світу ситуації вживання та світу алюзії як присутності “чужого голосу”. Алюзивність фразеології дослідники переважно пов’язують із відтворюваністю усталених зворотів, за якими стоять певні події, текстові світи, а отже, і психокогнітивні фрагменти етносвідомості” [15, с. 13].

Культурну інформацію О. Селіванова визначає як сукупність культурно-маркованих знань та уявлень носіїв певної культури, репрезентована в мовних одиницях, текстах, формах комунікативної поведінки, різних семіотичних системах [21, с. 318].

Фразеологізми як особливі мовні знаки виконують не лише мовну, але й культурну функції, вони образно передають інформацію про навколишній світ і одночасно транслюють культурні смисли, стереотипні уявлення тощо [8]. погоджується з такою думкою В. Телія [17, с. 55], яка зазначає, що фразеологізми слід розглядати як знаки, які мають свою особливу природу, а це означає, що у ФО мають бути виявлені ознаки, які можуть пояснити їх роль та функції у мові.

Отже, наше завдання, що було сформульовано на початку, полягає у визначенні основних переваг фразеологічного знака перед мовним, тобто виявленні ознак, які відрізняють фразеологізм від слова.

Основне, на що слід звернути увагу, – це значення фразеологізму. Теза про довільність співвідношення плану вираження і плану змісту у застосуванні щодо ідіом (за термінологією В. Виноградова, фразеологічних зрощень і фразеологічних єдностей) не завжди вірна, оскільки ідіоми – знаки мотивовані, тому не може бути немотивованим і їхнє значення [17, с. 84].

Характерним для виконання ідіомами знакової функції також є залучення як раціональної, так і емоційної оцінки (див. праці О. Вольф). Тим самим ідіоми можуть бути своєрідним полігоном для дослідження усіх образно мотивованих значень, оскільки образна основа ідіом має більшу “довжину”, ніж така ж основа у слів. Крім того, В. Телія слушно зауважує про те, що значення ідіом більш насичене різними відтінками, – “деталлями”, ніж значення слова [17, с. 84-85]. Зіставимо для підтвердження сказаного близькі за значенням слова і фразеологізми: *скелет* “про дуже худу, виснажливу людину” і *лантух із кістками* ірон. “дуже худа, виснажена людина” [22, 328]; розм. *ведмідь* “про незграбну, неповоротку людину” і *мішок мішком* жарт. “огрядна, неповоротка і т. ін. постать людини” [22, с. 399]; *гадюка* “вживається для позначення підступної, злої, хитрої людини” і *підколодна гадюка* лайл. “підступна, зловмисна людина” [22, с. 145]. Пор. ще: укр. *балакучий* і *лепетливий на язик / язик як помело; розумний і має розум / має голову на в’язах / не в тім’я битий / жарт. має лій в голові* тощо [21]; англ. *thin* і *a bag of bones / skin and bone* у значенні “дуже худий”; *talker* і *big mouth* / розм. *be a lot of noise / (one’s) tongue is too long for one’s teeth* / розм. *bag of wind* зі значенням “балакун, базіка” [19].

Знакову специфічність фразеологізмів вбачаємо в тому, що вони є своєрідними мікротекстами, в яких наявні всі типи інформації, представлених у згорнутому вигляді, як текст у тексті [17, с. 8], і тому набагато складніші, ніж слова.

Підсумовуючи, зазначимо, що лінгвокультурологічний напрям у фразеології, висуваючи на перший план питання взаємодії фразеологічного складу мови і культури, досліджує механізми співвідношення у фразеологізмах як мовних знаках власне мовної і культурної семантики. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в уточненні поняття коду культури і створенні типології культурних кодів у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
2. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Роланд Барт. – М. : Прогресс, 1994. – 616 с.
3. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте : Пространство и человек / Елена Львовна Березович. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 328 с.
4. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : “Индрик”, 2007. – 600 с.
5. Брагина Н. Г. Фрагмент лингвокультурологического лексикона / Н. Г. Брагина // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 131–138.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 398 с.
7. Зорівчак Р. П Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою) / Роксолана Петрівна Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 176 с.
8. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект) : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.19 “Теория языка” / Ковшова Мария Львовна. – М., 2009. – 654 с.
9. Косиков Г. К. Ролан Барт – семиолог, литературовед / Г. К. Косиков. – Режим доступа : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/31901#51>
10. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / Алексей Федорович Лосев. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1982. – 480 с.
11. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М., 1970.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр “Академия”, 2001. – 208 с.
13. Маслова В. А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные смыслы во фразеологизмах и дискурсивных практиках. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 69–76.
14. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 313 с. – Режим доступа : <http://www.smalt.katelia.ru/~filolog/lit/potebnia.pdf>
15. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
16. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
17. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
18. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

19. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. – К. : Знання, КОО, 2005. – 1056 с.
20. Культурология. XX век. Энциклопедия в двух томах / Глав. ред. и сост. С. Я. Левит. – СПб. : Университетская книга, 1998. – Режим доступу : <http://psylib.org/ua/books/levit01/index.htm>
21. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
22. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Укл. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.
23. ССІС – Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
24. DIO – Dictionary of Idioms and Their Origins / Linda and Roger Flavel. – L. : Kyle Cathie Ltd, 2006. – 343 р.

ТОПОНІМ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИРАЗНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СЕМАНТИКИ ПОБАЖАНЬ (на матеріалі німецької та української мов)

ГОЛОВІНА Н. Б.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

На сучасному етапі розвитку лінгвістики значно активізується вивчення проблеми фразеологічної семантики. Учені знаходять нові факти про фразеологічне значення як джерела не лише мовної, але й культурної інформації.

Проблематиці “мова (фразеологія) і національна культура” присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема це праці Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, В. Жайворонка, В. Ковалья, Н. Мазур, Ф. Медведєва, Л. Мельник, К. Мізіна, В. Мокієнка, О. Назаренко, Н. Скоробагатько, Л. Скрипник, Д. Ужченка, В. Ужченка та інших. Особливий інтерес для науковців становлять фразеологізми, що відбивають народні традиції, обряди та звичаї того чи іншого народу, історичні факти його життя. Чільне місце серед етнофразем (В. Телія), посідають побажання, які, за словами М. Сумцова, представляють великий інтерес для істориків побуту, літератури, культури, загалом для розуміння народної психології. Свого часу видатний вчений писав: “В усіх країнах найкращі люди дорожили побажаннями та намагались закріпити та зміцнити їх у буденному житті” [9, с. 2]. Серед інших фразеологічних одиниць, вони вирізняються особливою функціональною активністю та яскравою експресивною конотацією. Будучи пов’язаними з соціальними нормами людської поведінки, традиційними способами спілкування представників певного соціуму, побажання створюють той вербальний фон, у якому яскраво виявляються його культурні цінності.

Об’єктом нашого аналізу є фразеологізми зі значенням побажання німецької та української мов з компонентом-топонімом. Мета розвідки – вивчення ролі слова-топоніма як образно-смыслового центру в формуванні фразеологічної семантики побажання у двох мовах. Основним її принципом – є погляд на мову як